

ABDULLA QODIRIYNING “O‘TGAN KUNLAR” ROMANIDAGI AYOLLAR NUTQINING PSIXOLINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Jamoliddinova Dilnozaxon Mirhojiddinovna

**Qo‘qon Davlat universiteti O‘zbek tili va adabiyoti
kafedrası dotsenti, Falsafa fanlari doktori**

Shodmonqulova Mohlaroyim Mirsaidjon qizi

O‘zbek tili va adabiyoti fakulteti 2-bosqich talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20032987>

Annotatsiya: Ushbu maqola Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” romanidagi ayollar obrazlari nutqini psixolingvistik nuqtayi nazardan tahlil qilishga bag‘ishlangan. Tadqiqotning maqsadi XIX asr oxiri va XX asr boshlari Turkiston jamiyatidagi ayollarning ijtimoiy mavqeyi, ularning psixologik holati va nutqiy xatti-harakatlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni o‘rganishdan iborat. Tahlil jarayonida Kumushbibi va Zaynab obrazlari misolida lingvistik vositalar, emotsional leksika va muloqot strategiyalari o‘rganildi.

Kalit so‘zlar: psixolingvistika, O‘tgan kunlar, Abdulla Qodiriy, ayollar nutqi, badiiy matn

Аннотация: Данная статья посвящена психолингвистическому анализу речи женских персонажей в романе O‘tgan kunlar Abdulla Qodiriy. Цель исследования — изучить взаимосвязь между социальным положением женщин, их психологическим состоянием и речевым поведением в обществе Туркестана конца XIX — начала XX века. В процессе анализа на примере образов Кумушбиби и Зайнаб были исследованы лингвистические средства, эмоциональная лексика и коммуникативные стратегии.

Ключевые слова: психолингвистика, «O‘tgan kunlar», Абдулла Кадыри, речь женщин, художественный текст

Abstract: This article is devoted to a psycholinguistic analysis of the speech of female characters in the novel O‘tgan kunlar by Abdulla Qodiriy. The aim of the study is to examine the relationship between women’s social status, their psychological state, and their speech behavior in Turkestan society of the late 19th and early 20th centuries. During the analysis, linguistic means, emotional vocabulary, and communication strategies were studied based on the characters of Kumushbibi and Zaynab.

Keywords: psycholinguistics, O‘tgan kunlar, Abdulla Qodiriy, women’s speech, literary text

KIRISH

Abdulla Qodiriyning “O‘tgan kunlar” asari o‘zbek romanchiligining cho‘qqisi bo‘lishi bilan bir qatorda, tilshunoslik va psixolingvistik uchun boy manba hisoblanadi. Asarda tasvirlangan ayollar obrazlari – Kumushbibi, Zaynab va O‘zbekoyim – o‘zlarining nutqiy xususiyatlari orqali o‘sha davr jamiyatining ijtimoiy-madaniy qiyofasini namoyon etadi. Psixolingvistik nuqtayi nazaridan, badiiy matnda qahramonning ichki dunyosi va tashqi nutqi o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilish, muallifning badiiy niyatini chuqurroq anglashga yordam beradi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, badiiy asarlarda gender tili va psixolingvistik xususiyatlarni o‘rganish, adabiy qahramonlarning sotsiolingvistik portretini yaratishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolaning maqsadi – roman matnidagi ayollar nutqini tahlil qilish orqali ularning psixologik holati va ijtimoiy mavqeyi o‘rtasidagi o‘zaro bog‘liqlikni ochib berishdir. Tadqiqot savoli quyidagicha qo‘yilgan: “O‘tgan kunlar” romanidagi ayollar nutqiy strategiyalari ularning

ijtimoiy-psixologik holatini qanday ifodalaydi va bu jarayonda qanday lingvistik vositalardan foydalaniladi?

Adabiyotlar sharhi

Abdulla Qodiriyning O'tgan kunlar romani o'zbek adabiyotshunosligida ko'plab tadqiqotlarga sabab bo'lgan asarlardan biridir. Asarda ijtimoiy muhit, inson ruhiyati va ayniqsa ayollar obrazlari chuqur badiiy ifoda topgan. Shu bois mazkur roman nafaqat adabiy, balki lingvistik va psixologik jihatdan ham o'rganilib kelinmoqda.

O'zbek adabiyotshunosligida ayollar obrazlari, xususan Kumush va Zaynab timsollari ko'plab olimlar tomonidan tahlil qilingan. Tadqiqotlarda ularning xarakteri, ijtimoiy mavqeyi va ruhiy kechinmalari asosiy e'tiborga olingan. Biroq ularning nutqiy xususiyatlarini psixolingvistik nuqtayi nazardan o'rganish nisbatan kamroq yoritilgan.

Psixolingvistika yo'nalishida esa nutq va tafakkur o'rtasidagi bog'liqlik, til birliklarining inson psixik holatini ifodalashdagi roli keng tadqiq etilgan. Lev Vygotsky va Alexander Luria kabi olimlarning ishlari nutqning psixologik asoslarini tushuntirishda muhim nazariy poydevor bo'lib xizmat qiladi. Ularning qarashlariga ko'ra, nutq insonning ichki kechinmalari, ijtimoiy tajribasi va tafakkur jarayonlari bilan chambarchas bog'liqdir.

Badiiy matnda ayollar nutqini o'rganishda gender lingvistika yo'nalishidagi tadqiqotlar ham muhim ahamiyat kasb etadi. Robin Lakoff ayollar nutqining o'ziga xos xususiyatlarini — emotsionallik, yumshoqlik, bilvosita ifoda va ehtiyotkorlik kabi jihatlarni ajratib ko'rsatadi. Ushbu nazariyalar badiiy obrazlar nutqini tahlil qilishda qo'llanilishi mumkin.

“O'tgan kunlar” romanida Kumushbibi nutqi muloyimlik, nazokat va ichki hissiyotlarning nozik ifodasi bilan ajralib turadi. Zaynab nutqida esa keskinlik, rashk va ichki ziddiyatlar ko'proq seziladi. Bu esa ularning psixologik holati va ijtimoiy mavqeyi bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Lingvistik vositalar — so'z tanlovi, ohang, takrorlar va emotsional birliklar orqali obrazlarning ichki dunyosi ochib beriladi.

Shuningdek, badiiy matnni psixolingvistik tahlil qilish bo'yicha zamonaviy tadqiqotlarda nutq strategiyalari, kommunikativ niyat va diskurs tahliliga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu yondashuvlar roman qahramonlari nutqini chuqurroq tahlil qilish imkonini beradi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar O'tgan kunlar romanidagi ayollar obrazlarini asosan adabiy va ijtimoiy nuqtayi nazardan yoritgan bo'lsa-da, ularning nutqini psixolingvistik jihatdan kompleks tahlil qilish dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri bo'lib qolmoqda. Mazkur tadqiqot aynan shu bo'shliqni to'ldirishga xizmat qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotda deskriptiv (tavsifiy) tahlil, qiyosiy-tipologik metod va psixolingvistik tahlil usullaridan foydalanildi. Asar matni tanlanma usuli orqali tahlil qilindi; xususan, Kumushbibi va Zaynabning dialoglari va monologlari asosiy tadqiqot obyekti sifatida olindi. Matn tahlilida kognitiv-diskursiv yondashuv tatbiq etildi, bunda nutqiy birliklarning emotsional bo'yog'i va pragmatik vazifalari o'rganildi. Tahlil jarayonida quyidagi bosqichlar amalga oshirildi: 1) Matndan ayollar nutqiga xos fragmentlarni ajratib olish; 2) Leksik-semantik va sintaktik vositalarni tasniflash; 3) Nutqiy xatti-harakatlarni o'sha davr ijtimoiy-madaniy konteksti bilan bog'lash. Metodologik yondashuv shuni nazarda tutadiki, badiiy matnda qahramon nutqi shunchaki muloqot vositasi emas, balki uning ruhiy holati va ijtimoiy statusining aksidir. Tahlil davomida muallifning ayol obrazlariga xos bo'lgan “andisha”, “hayotbaxshlik” va “ichki ziddiyat” kabi

tushunchalarni ifodalash uchun tanlagan til birliklari (epitetlar, metaforalar, undovlar) statistik va sifat jihatidan o'rganildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, Kumushbibi nutqi ko'proq emotsional-ekspressiv bo'yoqqa ega bo'lib, unda lirik va nafis leksika ustunlik qiladi. Bu uning nozik tabiatli, pokiza va sadoqatli ayol ekanligini psixolingvistik jihatdan tasdiqlaydi. Zaynab nutqida esa keskinlik, rashk va ijtimoiy norozilik alomatlari seziladi. Zaynabning nutqiy strategiyasi ko'proq reaktiv xarakterga ega bo'lib, u atrofdagi muhitga moslashishga intilish va ichki ziddiyatni ifodalaydi. O'zbekoyim nutqi esa hukmronlik, an'anaviylik va qat'iylikni aks ettiruvchi imperativ (buyruq) shakllar bilan boyitilgan. Muhokama shuni ko'rsatadiki, Abdulla Qodiriy ayollar nutqini psixologik nuqtayi nazardan farqlashda sintaktik qurilmalardan unumli foydalangan. Masalan, Kumushning muloyim gaplari ko'pincha undovlar va so'roq gaplar bilan to'ldirilgan bo'lsa, Zaynabning nutqida qisqa, keskin va tasdiq gaplar ko'proq uchraydi. Bu lingvistik farqlar qahramonlarning individual psixologik portretini yaratishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shuningdek, asardagi "andisha" tushunchasi ayollar nutqida sukut (pauza) va gapni oxirigacha aytmaslik (ellips) kabi psixolingvistik hodisalar orqali namoyon bo'ladi.

XULOSA

Olib borilgan tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Abdulla Qodiriyning "O'tgan kunlar" romani nafaqat tarixiy-adabiy asar, balki o'zbek ayolining psixolingvistik qiyofasini o'zida mujassam etgan mukammal manbadir. Ayollar nutqi asarda shaxsning ijtimoiy mavqeyi, tarbiyasi va ruhiy holati bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlangan. Kumush, Zaynab va O'zbekoyim obrazlaridagi lingvistik tafovutlar muallifning psixologik mahoratini namoyon etadi. Kelgusidagi tadqiqotlarda ushbu psixolingvistik xususiyatlarni boshqa zamonaviy va klassik asarlar bilan qiyosiy o'rganish, o'zbek tili gender tilshunosligi rivojiga xizmat qiladi. Xulosa qilib aytganda, asardagi ayollar nutqining psixolingvistik tahlili badiiy matnning ichki qatlamlarini tushunishda yangi ufqlarni ochadi va adabiyotshunoslik bilan tilshunoslikning o'zaro integratsiyasini ta'minlaydi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Qodiriy A. O'tgan kunlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2020.
2. Yo'ldoshev Q. Badiiy tahlil asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
3. S. Sapir E. Til va jamiyat. – Moskva: Progress, 1993.
4. Mahmudov N. Tilning mukammal tadqiqi yo'llari. – Toshkent: Akademnashr, 2012.
5. Sodiqova S. O'zbek tilida gender va muloqot. – Toshkent: Universitet, 2018.
6. Nurmonov A. O'zbek tilshunosligi nazariyasi. – Toshkent: Fan, 2002.
7. Lakoff R. Language and Woman's Place. – New York: Harper & Row, 1975.
8. Ismatullayeva N. Psixolingvistika asoslari. – Toshkent: Tafakkur, 2019.
9. Karimov B. Abdulla Qodiriy ijodiyoti. – Toshkent: Fan, 2008.
10. Tannen D. You Just Don't Understand: Women and Men in Conversation. – New York: Morrow, 1990.